

bizonyos hiányosságokat számon kérni a kiadvánnyal kapcsolatban, nehéz elsiklani a tanulmányok szerzőinek nemek szerinti megoszlásának aránya [21:2], illetve afőlött, hogy a szakszövegekben vizsgált művek szerzői között ugyancsak szinte kizárólag férfi alkotók jeleskednek [jószerivel Nemes Nagy Ágnes az egyetlen, akinek szövegeit érinti néhány írás]. Bizonyos téma- és problémakörökről tehát a *Hallgatás* című kötet is hallgat. [Prae]

PÓTOR BARNABÁS

Fellapozni, tájékozódni, kombinálni

MÉDIA- ÉS KULTÚRATUDOMÁNY. KÉZIKÖNYV, SZERK. KRICSFALUSI BEATRIX, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ,
MOLNÁR GÁBOR TAMÁS, TAMÁS ÁBEL

Több szempontból is hiánypótló munkaként jellemezhető a *Média- és kultúratudomány* című kézikönyv: egyrészt a benne tárgyalt elméletek és irányzatok szisztematikus bemutatása, másrészt magának a kézikönyv műfajának (sőt: médiumának) az érvényesítése miatt. Fontos volna mindkettő meghonosítása a hazai bölcsészettudományokban, amely célért jelentős lépéseket tesz a kiadvány.

A magyar „média- és kultúratudomány” megjelölés egyszerre vonatkozik egy inkább angolszász és egy inkább német nyelvterülethez és intézményrendszerhez köthető hagyományra: ezek elkülönítése a terminológiai zavar elkerülésén túl azért is lényeges, hogy aztán második lépésként a köztük lévő összefüggések is felvázolhatók legyenek. Míg a *cultural studies* a kritikai kultúrakutatás tradícióját folytatva a kulturális identitások létesítésének és a hatalmi viszonyok működésének társadalmi folyamataira összpontosít, a művészeti alrendszer a társadalom és a hétköznapi kultúra szélesebb kontextusába ágyazva vizsgálja, valamint „a társadalmi osztály szempontjait [...] a származás, a [társadalmi] nem és a rassz szempontjaival” [7.] egészíti ki, addig a német *Kulturwissenschaft* elsősorban a kultúra anyagi, illetve technikai-mediális feltételeire kérdez rá, és arra keresi a választ, hogy a felületek és az azokkal/azokon végzett praktikák miként termelik ki a „kultúra”, az „ember”, stb. történetileg változó jelenségeit. Ez utóbbi esetben a „médium” azokat az anyagi hordozókat jelöli, amelyeknek technikai-materiális feltételei szabják meg, hogy egyáltalán mi tárolható, feldolgozható és továbbítható az emberből és környezetéből. A *cultural studies* ezzel szemben a médiumokat inkább mint társadalmi jelenségeket, egyéni és közösségi identitások alakítóit vizsgálja. Persze, ahogyan az Előszó is jelzi, az ilyen szigorú elválasztása a két hagyománynak nem problémamentes, ugyanakkor a *Kézikönyv* jelentős érdeme, hogy képes tisztázni a címben megjelenő „médium”, „kultúra”, valamint az ezekkel foglalkozó irányzatok különböző jelentéstartományait. A szócikkekben pedig kiderül, hogy milyen termékeny kapcsolatba hozhatók ezek a megközelítések, és hogy a német médiatudományak is komoly mondanivalója lehet a hatalom működéséről a társadalmakban, ahogyan a *cultural studies* szempontjai is érvényesíthetők a kultúra materiális feltételeit vizsgálva.

Erre a kapcsolatra jó példa lehet Michel Foucault munkássága is, amely mind a két hagyományra ösztönzően hatott. Egyrészt Foucault rávilágít „a gyakorlatok mindenkori társadalmi beágyazottságára” [Gyakorlat szócikk, 262.], és arra a folyamatra, ahogyan a szubjektum a gyakorlatokkal együtt ezeket a társadalmi kontextusokat is inkorporálja – így megnyitja a lehetőséget az egyéni identitások társadalmi meghatározottságának elemzése felé. Ugyanakkor a német médiatudomány is sokat merít a foucault-i diskurzusanalízis módszeréből, amelyet egyúttal tovább is gondol, és az archeológia „történeti a prioriját” a médiumok „technikai a priorijával” helyettesíti [Foucault szócikk, 411.], és nem kizárólag a szöveges médiumok technikai működésére és az általuk létrehívott gyakorlatokra összpontosít, amelyeket minden egyéni és társadalmi szerveződés alapjának tekint. De még Friedrich Kittler külön szócikket kapó, *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* című irodalomtörténetében is, amely az írás-olvasás technikainak és gyakorlatinak változásain keresztül vázolja fel a német irodalomtörténet két csomópontját, jelentős helyet foglalnak el az egyes társadalmi intézmények, az államszervezés és a nemi szerepek más-más konstrukciói a diskurzushálózatok kialakításában [Aufschreibesysteme 1800/1900 szócikk, 458.]. A kittleri eljárást radikalizáló Wolfgang Ernst pedig szintén Foucault-hoz nyúl vissza, amikor a hatalom [power] diagrammatikus működését a hardver áramkörében [power circuit] lokalizálja [Diagrammatológia szócikk, 247.].

Érdeemes megjegyezni ugyanakkor, hogy a *Kézikönyv* – a hazai irodalomtudomány történetének megfelelően – inkább a *Kulturwissenschaft* hagyományához kapcsolódik, már csak elsődleges példáját, a német *Historisches Wörterbuch des Mediengebrauchst* tekintve is, amely kiadvány szolgált mintául a *Kézikönyv* szócikkeinek felépítéséhez. A *Historisches Wörterbuch...* célja a társadalmi-politikai korszakolás, illetve a különböző médiatechnikák és gyakorlatok leírása közötti kapcsolat megteremtése; azaz a kultúrtörténet és kortárs világunk olyan leírása, amely a nagy kategóriák és korszakok helyett a hétköznapi használat és a közvetítés módjaira fókuszál. Ez a megközelítésmód a hazai kultúratudomány és a kötet szerzőinek munkássága felől is ismerős lehet: ezt érvényesíti többek között a *Történelem, kultúra, medialitás* (szerk. Kulcsár Szabó Ernő, Szirák Péter) és az *Esztétika és medialitás* (szerk. Kulcsár-Szabó Zoltán, Szirák Péter) című gyűjtemény; Kulcsár-Szabó Zoltán *Hermeneutikai szakadékok* című tanulmánykötetének vonatkozó írásai; a Kittler munkásságát bemutató folyóiratszámok [Prae 2014/4 – szerk. Kelemen Pál, L. Varga Péter; Partitura 2014/1 – szerk. uők, Arndt Niebisch], valamint az *Optikai médiumok* magyar megjelenése [fordítója, Kelemen Pál egyben a *Kézikönyv* koncepciójának a kialakítója]; a *Kulturtechnik Philologie* című német [szerk. Kelemen Pál, Kulcsár Szabó Ernő, Tamás Ábel], a *Philology in the Making* című angol nyelvű tanulmánykötet [szerk. Kelemen Pál, Nicolas Pethes – a magyar nyelvű változat megjelenése: 2021] és a *Metafilológia* című könyvsorozat [szerk. Déri Balázs, Kelemen Pál, Kulcsár Szabó Ernő, Krupp József, Tamás Ábel, Vaderna Gábor]; a médiumarcheológia [2015/4] és a kultúrtechnika-kutatás [2017/2] alapszövegeit tartalmazó *Tiszatáj*-lapszámok [szerk. Smid Róbert, utóbbit Keresztes Balázssal közösen]; Balogh Gergőnek az *Áthuzalozni az embert* című, ezeket a kiadványokat szemlélő, az újabb német médiatudomány magyarországi recepcióját bemutató tanulmánya [Műút 2016/2]; illetve Smid Róbert *Sigmund Freud és Jacques Lacan papírgépei* című könyve. (Érdeemes volna elgondolkodni azon is, hogy a felsorolt szerzők és szerkesztők

kivétel nélkül férfiakból állnak, bár a *Kézikönyv* szerzőinek nemi aránya ennél jóval kiegyenlítettebb.) A *Historisches Wörterbuch des Mediengebrauchs* kizárólag a félig tudatos, habitualizált, rutinszerű praktikák és használatok leírására vállalkozik, és azt kívánja bemutatni, hogy miként értelmezhető a mediális környezettel való interakció az emberi viselkedés és a kultúra megalapozójaként. Ennek megfelelően csak igei formában tartalmaz szócikkeket [pl. archiválni, lapozni, törölni, telefonálni], amelyek etimológiáját, kontextusát, ellenfogalmait és az ezekkel foglalkozó kutatási területeket foglalja össze. Ezek mellett mindegyik szócikk egy „anekdotával” kezdődik, hiszen a szerkesztők szerint az anekdotikus részletek a működésük közben világíthatják meg a hétköznapi, sokszor magától értetődőnek vett gyakorlatok legfőbb jellemzőit.

A *Kézikönyv* nem vállalkozhat hasonló feladatra, mint német elődje: nem a nyugati kultúrtörténet újszerű, „békaperspektívából” történő leírását adja, hanem inkább az említett hagyományok központi fogalmainak és szerzőinek bemutatását végzi el. Lényeges ez a közvetítő szerep, hiszen a korábbi, fent említett kiadványok viszonylag magas belépési küszöbvel rendelkeznek, és gyakran csak egy-egy részterület mélyebb elemzésére vállalkoznak. Ugyanígy nem elhanyagolható, hogy a *Kézikönyv* egyúttal egy hasznos és megbízható egyetemi segédletet is jelent. Ezek a funkciók érdekében lesz kevésbé formabontó a szócikkek kiválasztása és elrendezése, ami viszont a könyv *használtságát* szélesebb körűvé és könnyebbé teheti.

A szócikkek négy fejezetre oszlanak: 1. *Jelenségek*, 2. *Fogalmak*, 3. *Szerzők*, 4. *Művek*. A *Szerzők* fejezetben leginkább a média- és kultúratudományos megközelítések előfutárai kerülnek tárgyalásra, akik legtöbbször a kortárs irányzatoktól függetlenül is komoly hatást fejtettek ki a 20. századi bölcsészettudomány alakulására: Foucault, Derrida, Lacan, Bourdieu, Kittler, Flusser, Luhmann és McLuhan életművének áttekintése alkotja ezt a fejezetet. Hasonló módon a *Művek* fejezetben is alapszövegek ismertetését olvashatjuk, ám az itt bemutatott témák egy szélesebb skálát ölelnek fel [az ókortudományi kutatásoktól a poszthumanizmusig].

A *Jelenségek* [pl. Ember, Írás, Test] „annyiban mindenképpen többek a fogalmaknál, hogy nem köthetőek egy-egy szerzőhöz vagy irányzathoz, így jelentésük is lényegesen változhat a tárgyalt kontextustól függően” [11.]. Ezek az szócikkek rövid tanulmányokként részletesebb ismertetést nyújtanak, mint a *Fogalmak* szócikkei [pl. Gyakorlat, Performativitás, Médium]. Ez utóbbiak a „Fogalomtörténet” és „Kontextusok” alfejezetre oszlanak, míg a *Jelenségek* a „Kultúratudomány jelentőség” és a „Felütés” résszel is kiegészülnek. A „Felütés” szövegei a *Historisches Wörterbuch...* anekdotáinak feleltethetők meg, legtöbbször egy irodalmi szöveg, vagy más alkotás rövid, a szócikk felől közelítő elemzését foglalják magukban, és bár gyakran invenciózusak ezek az értelmezések, nem mindig tudják érvényesíteni a német kultúratudomány „jelenetező” írásmódjának potenciálját, és csak illusztratív szerepet töltenek be, azaz a szócikk többi részének állításait nem minden esetben képesek árnyalni.

Ezt csak azért fontos megemlíteni, hiszen egy sajátos műfajról van szó; egy kézikönyv a fellapozás, a kapcsolatok létrehozása és a gyors tájékozódás kultúrtechnikáira épít, amely szempontból a rövid elemzések esetenként funkciótlannak tűnhetnek. Innen nézve viszont kitüntetett szerepe van a gyors tájékozódást elősegítő részeknek, a „Kapcsolódó szócikkek” listájának és a bibliográfiáknak, amelyek valóban a legfontosabb szakirodalmi tételekből nyújtanak válogatást a kutatóknak/érdeklődőknek – maguk a

szócikkek tulajdonképpen az ezekhez adott kontextualizációt jelentik. Érdemes felfigyelni a műfajok és a kultúratudomány alakulása közötti visszacsatolásra is, azaz arra, ahogyan a könyvtárgyakkal végzett praktikákra [is] összpontosító irányzatok maguk is a használatot előtérbe helyező formában publikálják az eredményeiket – szemben más, inkább az egységesség és az egyediség mentén szerveződő kiadványokkal, amelyek kevésbé teszik lehetővé a szabad mozgást a részek között. Egy kézikönyv teljesítménye elsősorban a rendszerezés sikerén mérhető: hogyan tudja az ismeretek sokféleségét úgy egymás mellé rendezni, hogy egyszerre legyen tömör, informatív, tegyen lehetővé különféle kombinációk létrehozását, és biztosítson könnyű hozzáférést a felhasználó számára. A *Kézikönyv* ebből a szempontból is sikeres vállalkozásnak tekinthető. A magyar tudományos élet eddig kevésbé támaszkodott erre a műfajára, és inkább a „súlyosabb”, nagyobb lélegzetvételű és a kutató teljesítményét jobban előtérbe állító monográfiákat és tanulmányköteteket részesítette előnyben, így már maga a tény is jelentős, hogy egy reprezentatív tudományos műhely egy kézikönyvet jelentet meg. [Ráció]

SZEMES BOTOND

Figyelemvesztés/figyelemedzés

BERTA ÁDÁM, *A KÍGYÓ FEJE*

A *kígyó feje* egyértelműen Berta Ádám eddigi legkidolgozottabb kötete, a szerző szövegvilága mostanra ért össze a leginkább, pontosabban most sikerült a recept arányait megfelelően eltalálni, elkészíteni és tálalni. A különböző ízvilágok meglepő módon nem egymás ellen dolgoznak, egyik sem dominálja vagy semlegesíti a másikat. Gourmand-oknak és hazai ízeket kedvelőknek egyaránt kellemes élményt okozhat. Jóllehet a centrumban egyáltalán nem a gasztronómia áll, viszont a regény sokat elárul az irodalom konyhájának működésmódjáról. A különböző műfajok, irodalmi rétegek keveredése már a regény szövegével való találkozás előtt is feltűnhet. A borító, amely fehér alapon egy babarózsaszín koponyából előbújó kígyót ábrázol, provokatívan hat, feszültséget generál. A szerző több mottót is felsorakoztat, amelyek értelmezhetők útmutatóként is a Berta-világban, de a forrásmegnevezés nem teljeskörű, hiszen csak a szerzők neveit közli, ami kétségtávol tudatos gesztus: a négy részlet a nemet, nem tudást, a tudás hiányát, az ismeretlennel való találkozást hangsúlyozza. A mottók jelentősége is eltérő, az Egressy Zoltántól kölcsönzött mondat – „Kicsit sok volt benne a nem.” – a korábbi Berta-kötetek címeire utalhat: *Miki nem finnyás, Egon nem fáradt, Nem attól vizes a hal.* A *kígyó fejéhez* leginkább Nádas Péter mondata illeszkedik, amely a *Világló* részletekből származik: „Egészen váratlan helyen nem a tudásnak, hanem a tudás hiányának lett jelentősége.” Az viszont, hogy a tudás hiánya kihez kapcsolódik alanyi jogon, már egy bonyolultabb kérdés szövegen belül és kívül egyaránt.

Az viszont biztosan tudható, hogy Talmi Sándor életközépi krízise centrális pozíciót foglal el a kötetben, de a Teslájában önsajnálkozó férfi szólamánál többet vállal a szerző, más szereplőknek is átengedi a megszólalás lehetőségét, ezzel is árnyalva a címszereplő karakterét. A Kazahsztánnal üzleti kapcsolatot ápoló vámpír (?) apa, akin